

машинами «задовільно». СОЗи та МТТ були забезпечені такими машинами «вкрай погано» [7, 35]. Також незадовільним було забезпечення колгоспів спільними будівлями, що стримувало розвиток господарств. Виняток становили лише ті колективи, які отримали панські садиби [7, 35]. Похмуру картину щодо стану колективізації змалював секретар Нестерін у доповіді про роботу Кузьминського райкому КП(б)У від 31 травня 1927 р. Він писав на адресу Проскурівського окрпарткому, що в районі лише два колгоспи, їхній «економічний стан слабкий, недостатнє забезпечення худобою, відсутність реманенту, віддаленість землі від мешкання колгоспів. Робота по утворенню нових колгоспів переводиться кволо» [21, 116зв.].

Таким чином, аналіз проведення колективізації на Поділлі в 1922–1928 рр. неспростовно доводить, що, незважаючи на всі зусилля влади, в різні види сільськогосподарських виробничих колективів об'єдналися вкрай мало селян, а їхню більшість складали незаможники. Артїлі та комуни були переважно малоземельними, малочисельними, економічно слабкими. Відтак, вони не могли стати зразком для перебудови сільського господарства.

1. Матвеев А.Ю., Рибак І.В. Здійснення насильницької політики розселяювання на Поділлі та Південно-Східній Волині (друга половина 20 – перша половина 30-х рр. ХХ ст.). – Кам'янець-Подільський, 2011.
2. Місінкевич Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. ХХ ст.). – К., 2001.
3. Нестеренко В.А. Колективізація етнічних меншин на Поділлі у 1920–1930-ті рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
4. Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. – Кам'янець-Подільський, 2008.
5. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925): Зб. док. і мат. / Ред. кол. І. Пшук та ін. – Вінниця, 1957.
6. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО) – ФП. 3. – Оп. 1. – Спр. 46.
7. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 130.
8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 159.
9. ДАХМО. – ФП. 3. – Оп. 1. – Спр. 10.
10. ДАХМО. – ФП. 3. – Оп. 1. – Спр. 7.
11. Отчет Проскурівського Окрпаркома за период работы от 4 по 5 окрпартконференции (с марта по 25 ноября 1923 г.). – Проскуров, 1923.
12. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 56.
13. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 3.
14. ДАВО. – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 142.
15. ДАХМО. – ФР. 337. – Оп. 1. – Спр. 4.
16. ДАВО. – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 125.
17. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 7.
18. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 4.
19. ДАХМО. – ФР. 337. – Оп. 1. – Спр. 354.
20. Рух цін на Україні в 1927–1928 р. // Статистика України. Серія ХІІ. – Т. І. – Вип. 7. – Х., 1930.
21. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 62.

Oliynyk M.P. Collectivization in Podillya during the period of NEP. In the article are analysed the causes, process and results of the collectivization conducting in the Podillya region in the 1921–1928th, as well as the types of the collectives and their social structure.
Key words: Podillya, collectivization, NEP, guilds, commune, TOZ

Н. О. Скрипчинська

ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (1927–1929 рр.)

У статті аналізуються особливості оподаткування українського села в умовах підготовки та запровадження суцільної колективізації. Розглядаються форми і види податків, методи їх стягнення.

Ключові слова: оподаткування, єдиний сільськогосподарський податок, податкова політика, самообкладання

Наприкінці 1920-х рр. прагнення Й. Сталіна якомога швидше покінчити з НЕПом і розпочати новий комуністичний штурм, були очевидними. Проте, це стало можливим тільки після припинення боротьби за владу у вищому компартійному керівництві, яка тривала до 1928 р. Перемагаючи суперників, які мали однаковий з ним статус членів політбюро ЦК, Й. Сталін почав готувати партію і країну до здійснення найбільш грандіозного і важкого елементу «революції згори» – суцільної колективізації сільського господарства. Форсовані темпи індустріалізації вимагали значних капіталовкладень, що й підштовхнуло до політики суцільної колективізації. Її запровадження супроводжувалося непосильним податковим тиском на українського селянина, адже одним із основних джерел фінансування індустріалізації було надмірне оподаткування села. Хоч тема оподаткування українського села в 1927–1929 рр. частково представлена в працях О. Ганжі [1], Г. Капустян [2], С. Корновенка [3], В. Лазуренка [4], С. Кульчицького [5] та ін., податкові методи запровадження суцільної колективізації в Україні поки що досліджені недостатньо, що й визначило мету цієї статті.

Підготовка до суцільної колективізації проходила в два етапи: повний відхід від НЕПу та поступовий перехід від кооперації до колективізації, під прикриттям хлібозаготівельної кризи 1927–1928 рр. Безперечно, в умовах встановлення тоталітарного режиму НЕП був приречений, тому що базувався на двох несумісних елементах: по-перше, ринкових відносинах в економіці, а по-друге, монополії більшовиків на владу і жорсткій адміністративно-командній системі. Суперечності НЕПу почали ще більше виявлятися, коли вся влада зосередилася в руках Й. Сталіна, який не приховував бажання повернутися до комуністичного штурму, поклавши тягар фінансування індустріалізації на плечі селян. Незабаром протириччя, які поєднував у собі НЕП, призвели до ряду криз. Першою стала криза цін. Після скасування жорстокого контролю держави, ціни на продовольство стрімко зростали у порівнянні з цінами на промислову продукцію. Намагання держави стримати інфляційне зростання цін на сільськогосподарські товари призвели до того, що селяни відмовилися вивозити їх на ринок (криза хлібозаготівель).

Головним винуватцем кризової ситуації Й. Сталін та його соратники в Україні оголосили куркульство, а відтак, звинувачення перекладалося не на все селянство. Під виглядом куркульської небезпеки, держава у січні–лютому 1928 р. пішла на моральне виправдання грубого тиску на селян [6, 84]. За допомогою застосування «надзвичайних заходів проти куркулів», в Україні заготовили 70 млн. пуд. хліба і кризу було подолано [5, 74]. Однак, у 1928 р. Україна, що була основною житницею Радянського Союзу, постраждала від недороду. Незважаючи на те, що запаси зерна у селян скоротилися до мінімуму, держава посилила хлібозаготівлі, які здійснювалися силовими методами та призвели до небезпечного загострення продовольчого стану.

Цього разу Й. Сталін вже мав власний метод подолання хлібозаготівельної кризи, випробований ним, під час поїздки до Сибіру у січні 1928 р. Йшлося про те, щоб перетворити надзвичайні заходи на систему, тобто, відмовитися від принципу закупівлі та перейти до принципу продрозкладки [7, 379]. Практична реалізація цього «уральсько-сибірського методу» розгорнулася, коли дозрівав урожай 1929 р. Така система хлібозаготівель проіснувала до кінця 1932 р. і призвела до голодомору 1932–1933 рр. Так, 28 червня 1929 р. ВЦВК

і РНК РСФРР прийняли постанову «Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів», ВУЦВК і РНК УСРР продублювали її 3 липня. Постановами запроваджувалися обов'язкові планові завдання щодо хлібоздачі з розкладкою на кожне село, за принципом самообкладання. Коли господар ухилявся від «плану до двору», сільрадам дозволялося штрафувати його у межах п'ятикратної вартості хліба, що підлягав здаванню. Коли господар відмовлявся сплачувати штраф, його майно продавалося з торгів. Груповий опір розкладці передбачав депортацію у віддалені регіони. «Ефективність» «уральсько-сибірського» методу змусила українських селяни здавати продукцію державі за зниженими цінами [7, 380].

Продрозкладка, як і в 1920–1921 рр., підривала продуктивні сили села, призводила до деградації сільського господарства. Це стало помітним вже під час осінніх заготівель 1929 р. У зведенні інформвідділу КП(б)У від 18 листопада вказувалося: «Відчуваючи рішучий наступ у хлібозаготівлях, куркульня чинила шалений опір усім заходам щодо осінньої посівної кампанії, посилено агітуючи за скорочення озимого клину» [8, 111]. Партійно-державне керівництво усвідомлювало загрозу деградації господарства, а виходом із ситуації бачило суцільну колективізацію. Саме до такого «виходу» підштовхували суспільство сталінські пропагандисти.

Офіційно гасло суцільної колективізації проголосив листопадовий (1929 р.) пленум ЦК ВКП(б), визнавши недостатніми, накреслені XV з'їздом партії, темпи колективізації (до 20% селянських посівів у СРСР і 24% – в Україні наприкінці п'ятирічки). У виступах Й. Сталіна, Л. Кагановича та В. Молотова висловлювалася думка щодо доцільності проведення її протягом року. С. Косіор та інші члени партійного керівництва України солідаризувалися з позицією генсека [9, 225]. Радянська влада готувалася до суцільної колективізації ретельно. В ході підготовчої роботи стало зрозумілим, що селяни-власники та більшість бідноти не збираються з власної волі вступати до колективних господарств. Не допомагали ні пропагандистські зусилля, ні матеріальні пільги, що надавалися державою новим колгоспам. З 1927 р. органи державної безпеки активізували вилучення зброї, яка нагромадилася у селах за роки громадянської війни. Це означало, що радянська влада всерйоз готувалася до здійснення колективізації насильницькими методами.

Опинившись у умовах здійснення суцільної колективізації та «ліквідації куркульства як класу», український селянин, крім виконання надзвичайно великих хлібозаготівельних планів, був змушений тягти на своїх плечах ще й непосильний тягар оподаткування. Тільки серед обов'язкових державних фіскальних платежів, які українські селяни повинні були сплатити, значилися: єдиний сільськогосподарський податок, кошти на самообкладання, «експертне» індивідуальне оподаткування, державні позики на індустріалізацію. За невиконання хоча б одного завдання селянське господарство штрафували в п'ятикратному розмірі від несплаченої суми. Несплата штрафу, як правило, призводила спочатку до часткової конфіскації худоби, продовольства і майна, а в кінцевому результаті – до відбирання господарства – розкуркулення [10, 89–90]. Характерним було і те, що з другої половини 1920-х рр. у радянській податковій політиці впроваджувався класовий принцип, коли податок перекладався на заможних селян. Так, «експертне» обкладання охоплювало лише куркульські господарства. Хоча під гаслом «натиснути на куркуля» нерідко його жертвами ставали селяни-середняки [11, 83].

Прийнятий в 1926/1927 р. закон про єдиний сільськогосподарський податок передбачав, що до суми зага-

льного прибутку селянського господарства, з якої обчислювався податок, повинні включатися надходження від другорядних галузей сільського господарства та від неземлеробської діяльності членів двору [12, 155]. Загальна антиселянська спрямованість цього законодавчого акту була очевидною, оскільки вводилося подвійне, а подекуди й потрійне оподаткування селянського господарства [1, 61]. В основі сільськогосподарського податку лежав принцип подоходного обкладання, що, в свою чергу, спонукало селян до жвавого обміну думками. Співчутливо, з розумінням поставилися до такого принципу обкладання менш міцні селянські господарства (бідняки і частково середняки). Обкладання за сукупністю доходів, що значно збільшило суму оподаткування більш заможних верств селянства, часом викликало в них прагнення до скорочення розміру господарств (скорочення кількості посівів, зменшення поголів'я худоби, числа сільськогосподарських машин, обсягів оренди землі та ін.) [2, 152]. Таке ставлення до оподаткування було закономірним, адже ставка податку із заможних господарств постійно зростала і становила вже 15,42 крб. з особи, в той час як ставка податку з члена бідняцького господарства знизилася до 22 коп. На 1927 р. заможне селянство в Україні становило лише 4%, але саме воно виплатило майже третину загальної суми сільськогосподарського податку. Це засвідчує економічну міцність заможних господарств і саме за їхній рахунок більшовицький режим намагався відбудувати народне господарство [4, 121].

У 1927/1928 р. районні податкові комісії отримали право додатково звільняти від сплати єдиного сільськогосподарського податку двори з наділами не більше 0,5 дес. на їдця. Внаслідок чого 35% найменш міцних господарств були зовсім звільнені від податку. Податок на бідняцьке господарство тепер становив 6,28 крб., середняцьке – 25,92, заможне – 82,35, куркульське – 150,35 [13, 123]. До 10-річчя Жовтня ЦВК СРСР постановив звільнити від єдиного сільськогосподарського податку, крім уже звільнених 25% селянських господарств, додатково ще 10%. Звісно, податковий тягар знов перекладався на заможніші верстви селянства. Того ж року ними було виплачено 30% суми податку, а у 1928/1929 р. – вже понад 60% [3, 139].

Закон про єдиний сільськогосподарський податок на 1928/1929 р., враховуючи настанови квітневого (1928 р.) пленуму ЦК ВКП(б), де наголошувалася необхідність переходу до найповнішого прогресивно-прибуткового оподаткування зростаючих доходів заможних верств села, ще більше акцентував увагу на застосуванні нових методів обліку їхніх прибутків. Так, постановою ЦВК і РНК СРСР від 21 квітня 1928 р. для цих господарств на 1928/1929 р. вводилося індивідуальне (так зване «експертне») оподаткування, якому в СРСР підлягали біля 2–3% господарств [4, 121–122]. Назву «експертне» таке оподаткування отримало тому, що здійснювалося групами «експертів», які на власний розсуд визначали, у кого, скільки й чого ще можна відібрати [10, 100]. Втім, експертами допускалися значні порушення, які полягали в накладенні податку на господарства, які не мали жодних нетрудових джерел прибутків, у штучному збільшенні прибутків від нехліборобських заробітків, неправильному оподаткуванні зарплатні тощо [14, 213].

З метою подальшого викачування із українського села грошових ресурсів, у січні 1928 р. запроваджено також «самообкладання людної задоволення її громадських потреб» – 35% від загальної суми сільськогосподарського податку [3, 140]. Тягар знов ліг переважно на плечі заможного селянства. Зрозуміло,

село негативно сприйняло новий податок, оскільки і так було придушене більшовицькою податковою політикою й оплатою різного роду позик. Тому й не дивно, що до Раднаркому в цей час надходило чимало листів обурених селян. Наприклад, у листі мешканця хутора Каримашівка (Дніпропетровщина) С. Іскри йшлося: «Подібно до поросят, котрі сосуть свиню, – так податками висосують останні сили з селян... я повинен сказати, що коли розорять трудовиків, то лінтяї загинуть, нікому буде робітників годувати» [15, 5]. Заможний селянин Осадчий із Бердичівщини, писав про радянську податкову систему так: «Можливо я куркуль, так як я маю прибутку за підрахунками сільради 800 крб. Продподатку мені нарахували 120 крб. 25 коп., самооподаткування – 75 крб. 22 коп. Всього я повинен заплатити 195 крб. 47 коп. Я маю 7 десятин, 3 сажені нікуди негодящого пасіку, а ще маю дуже хорошу пасіку, коли мене зарахують до куркулів, тобто, ворогів держави, значить, повесні я ліквідую пасіку. Буду збирати по 3 коп. з десятини, але все-таки не буду вважатися ворогом держави. Хоча і не буду приносити користі, але все-таки буду в числі незаможників, буду фундаментом держави, хоча і гнилим, але фундаментом... Я працюю, як каторжанин і кінець-кінцем втрапив повагу селян і змушений продавати корову, залишати дітей без молока, щоби тільки сплатити податки, щоб не піддати себе ще більшим образам» [15, 6].

Отже, основними видами селянських повинностей у 1927–1929 рр. були: натуральні (хлібзаготівельна, яка стосувалася примусового вилучення зернових культур із застосуванням надзвичайних заходів) та грошові (класовий принцип оподаткування селян, система самообкладання господарств платників єдиного сільськогосподарського податку, штрафи за невиконання натуральних державних зобов'язань, поширення облигацій державних позик тощо). Надмірні хлібзаготівлі, система оподаткування, яка більше нагадувала грабіж, під кінець 1920-х рр. довели селянські господарства до економічної катастрофи. Селянин же у відчай від поборів перетворювався на політично безправного й економічно залежного від тоталітарної системи слухняного продуцента.

1. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К., 2000.
2. Капустян Г.Т. Дві «правди» або українське село в 20-ті рр. XX ст. – Кременчук, 2003.
3. Корновенко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу. – Черкаси, 2004.
4. Лазуренко В.М. Заможне селянство України в умовах НЕПу. – Черкаси, 2003.
5. Кульчицький С.В. Між двома війнами (1921–1941) // Сторінки історії України: XX ст. – К., 1992.
6. Бут О.М., Добров П.В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30-ті рр. XX ст.: від нових джерел до нового осмислення. – Донецьк, 2002.
7. Політична історія України XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас та ін. – Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938). – К., 2003.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 3013.
9. Історія України: нове бачення: У 2 т. / Під ред. В.А. Смолія. – Т. 2. – К., 1996.
10. Петренко В.І. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору–Геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця, 2008.
11. Два года работы правительства 1926/1927–1927/1928: Материалы к учету правительства УСРР на X съезде Советов УСРР. – Х., 1929.
12. Держархів Чернігівської обл., ф. р-944, оп. 1., спр. 150.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1, оп. 5, спр. 127.

14. Держархів Чернігівської обл., ф. р-1287, оп. 1, спр. 2184.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2700.

Skrypchynska N.O. Taxation of the Ukrainian village in conditions of the complete collectivization (the 1927–1929th). In the paper are analyzed the features of the Ukrainian village taxation in the conditions of the complete collectivization preparation and implementation. Are considered the forms and species of taxes, as well as methods of their collection.

Key words: taxation, a single agricultural tax, tax policy, self-taxation

Т. В. Оніпко

ОБМІН ДОСВІДОМ МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ ТА ЗАКОРДОННИМИ КООПЕРАТОРАМИ: ПРАКТИКА 1920-х рр.

Вивітлена практика міжкооперативних зв'язків 1920-х рр. між споживчою кооперацією УСРР та закордонними кооператорами, з метою обміну досвідом. Акцентовано на широкому діапазоні форм взаємовигідного міжкооперативного обміну.

Ключові слова: споживча кооперація, Вукопспілка, закордонна кооперація, обмін досвідом, взаємовигідні контакти

Нині Україна всіляко намагається зайняти гідне місце на світовому ринку, знайти стабільних і надійних партнерів, продемонструвати свою конкурентоспроможність і здатність до взаємовигідних контактів. Серед структур, які накопичили чималий досвід міжнародних зв'язків, варто звернути увагу на центральну спілку споживчих товариств України – Вукопспілку (ВУКС). Звернення до історичного досвіду вітчизняної споживчої кооперації 1920-х рр. важливе передусім тим, що дає можливість взяти до уваги кращі напрацювання тодішньої кооперативної практики. Загалом у 1920-х рр. українські кооператори мали високий міжнародний імідж. У той час Вукопспілка та інші кооперативні центри УСРР займали міцні позиції в міжнародному кооперативному русі. Уроки міжнародної діяльності споживчої кооперації потрібні не лише для узагальнення історичного досвіду, але й для розробки сучасної державної політики щодо підтримки вітчизняного кооперативного сектора економіки.

Про результати участі вітчизняних кооператорів у міжнародних кооперативних форумах протягом 1920-х рр. писали вже тодішні дослідники кооперативного руху. Серед них слід відзначити розвідки Е. Варьяша [1], С. Зарудного [2], О. Лозового [3], В. Целларіуса [4]. Однак ці автори насамперед намагалися показати революціонізуєче значення Центроспілки РСФРР та Вукопспілки на міжнародний кооперативний рух. Упродовж 1930–90-х рр. про досвід участі української кооперації в міжнародних кооперативних виставках та ярмарках практично не згадували ні історики, ні економісти. Винятком можна вважати дослідження одного з очільників Центроспілки О. Крашениннікова, який упродовж 1970–80-х рр. репрезентував російську споживчу кооперацію в МКА [5].

Серед сучасних українських науковців, які переймаються досвідом міжнародних зв'язків української кооперації, варто назвати М. Журбу [6] та О. Крамаря [7]. Однак питання обміну досвідом діяльності між вітчизняними і закордонними кооператорами протягом 1920-х рр. у цих працях практично не розглядалося. Тому метою статті є заповнення вказаної прогалини.

Передусім зазначимо, що Вукопспілка та її місцеві організації, намагаючись зайняти чільне місце в міжнародному кооперативному русі, протягом 20-х рр. XX ст. брали активну участь в обміні досвідом між кооператорами різних країн. Звісно, керівництво ВУКС не могло не приділяти увагу інформуванню європейців про